

Var hun from eller sindssyg?

Om årsagen til at Margrethe Christensdatter i 1741 begik drab

Af Tine Reeh og Ralf Hemmingsen

Denne artikel er en nærlæsning af trykte og utrykte kilder til en mordsag fra 1700-tallet, hvor en kvinde, tilsyneladende uden årsag, dræber et barn. Netop denne sag er blevet fremhævet som et paradigmatiske eksempel på en kategori af mord, der er blevet kaldt selvmordsmord. Sagens materiale bliver i artiklen genlæst og analyseret af henholdsvis en psykiater og en kirkehistoriker med henblik på efterprøvelse af morderens eventuelle bevæggrunde. Årsagen til 1700-tallets såkaldte selvmordsmord er i den seneste forskningslitteratur blevet forbundet med religiøse og særligt luthersk pietistiske opfattelser. Artiklens undersøgelse af, hvorvidt det er muligt i denne sag at identificere religiøse eller psykiatriske årsagsforklaringer, leder imidlertid til en alternativ konklusion.

Hvorfor smed den 23-årige Margrethe Christensdatter lørdagen før jul 1741 den 9-årige Maren Jensdatter i Københavns kanalers iskolde vand og skyndte sig væk, så barnet druknede? Var det et såkaldt selvmordsmord? Var det i så fald en pietistisk luthersk kristendomsforståelse, der motiverede Margrethe Christensdatter til at begå mord? Eller var hun i en mental sindstilstand, som – uafhængigt af religiøse forestillinger – kan føre til tilsyneladende irrationelle og tragisk destruktive handlinger, hvis den ikke bliver behandlet? Margrethe Christensdatters sag kan ligne flere andre, som vi kender fra 1700-tallet, og den fremhæves af historikeren Tyge Krogh som et paradigmatiske eksempel på det, han kalder selvmordsmord. Han hævder, at en sådan type mord havde en epidemisk udbredelse på denne tid, og han ser luthersk pietistiske opfattelser som årsagen til dette.¹ I det følgende vil vi på baggrund af en teologihistorisk og en psykiatrisk nærlæsning af kildematerialet behandle Margrethe Christensdatters sag med henblik på spørgsmålet om årsagssammenhænge. Vores undersøgelse af kilderne til sagen vil efterprøve Kroghs opfattelse af, at det

¹ Tyge Krogh: »Henrettelsens fascination: Om selvmordsmord og statsreligiøsitet i 1700-Tallet«, *Den jyske historiker*, 105, 2004; Tyge Krogh: *A Lutheran Plague, Murdering to Die in the Eighteenth Century*, Brill, Leiden 2012.

var luthersk pietistiske opfattelser, som foranledigede drabet. Vi vil med genlæsningen desuden undersøge, om det er muligt at pege på alternative sandsynlige årsagsforklaringer.

Sagen om Margrethe Christensdatter i kilderne fra retssystemet

Af protokollen fra sagens behandling i Københavns Byting mandag den 15. januar 1742 fremgår, at den 23-årige ugifte kvinde Margrethe Christensdatter selv angav, at hun lørdagen før juleaften ved fem-sekstiden om aftenen havde kastet et barn, som hun vurderede til at være omkring ni år, i kanalen.

Ifølge Margrethes egen forklaring af begivenhederne havde barnet lørdag eftermiddag stået i Højbrostræde og kaldt på sin bror, og Margrethe havde efter eget udsagn taget hende ved hånden og bedt hende komme med. Pigen fulgte godvilligt med ned til kanalen, hvor Margrethe med et snuptag kastede hende i det iskolde vand og skyndte sig væk, uden at høre om barnet græd eller skreg. Margrethe husker desuden, at barnet havde et snøreliv og et blåternet forklæde på.

I protokollen kan man se, at efter disse indledende konkrete fakta omkring begivenhederne er blevet konstateret, stiller anklageren ved denne første officielle afhøring det lidt mere åbne spørgsmål: »Hvad anledning hun har haft til at gjøre saadan gierning?«² Hertil svarer Margrethe selv, at hun omkring to uger forinden havde »drømt, at hun skulde gjøre sligt«.³ Efter hun havde haft drømmen, blev hun »stedse fristed med slige tancker«.⁴ Da hun havde udført mordet blev hun »meget ængsted« og kom »i uroelighed«. Adspurgt, hvorfor hun ikke straks har angivet hændelsen, svarer hun i retten, at hun ikke kunne angive den i tiden umiddelbart efter. I stedet flakkede hun rundt i uro – »særdeeles da hun kom i Kirchen«. Men da hun efter nogen tid hørte, barnet blev efterlyst, gik hun til arrestforvareren og åbenbarede sagen for ham. Det lettede hendes sind, og siden har hun yderligere delt sin beretning med Erich Walman, som er hendes forsvarer.

2 Referat af afhøring af Margrethe Christensdatter, 15. januar findes RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.2. Det skal bemærkes, at skriveren, hvad ortografi angår, savner konsekvens, og eksempelvis noteres substantiver ofte ikke med stort initial. Citaterne i denne artikel følger originalen.

3 Ibid.

4 Ibid. Der findes også yderligere oplysninger i sagen i RA, Danske Kancelli, Indlæg til sjællandske tegnelser, 1742/161.

Anklageren, Hr. Niels Bech, anmoder herefter om, at man beder byens færgemænd og pramlauget eftersøge barnet i kanalen. Det varer dog på grund af vintervejret et par uger endnu, inden man finder pigen, Maren Jensdatter. Allerede inden, den 19. januar, beslutter man imidlertid at gå videre med sagen, og der udfærdiges en stævning af Margrethes forældre, hendes tidligere arbejdsgivere samt den afdøde piges mor i bytinget i København, at de skal møde og afgive forklaring angående Margrethe Christensdatters opførsel, som det hedder.⁵

Vidnerne afhøres i bytinget den 29. januar. Først høres Margrethes far, vægteren Christen Pedersen. Han fortæller, at Margrethe sidst har haft plads hos Madame Stiefken, men at hun et par uger før jul flyttede hjem. Hun sov hos forældrene om natten, men om dagen gik hun rundt i byen. Faderen vidste ikke, at hun var holdt op med at arbejde, før der en dag kom et bud og spurgte, om datteren var hos ham. Det fremgår desuden, at Margrethe har haft skåret sig i hånden, og at den har været opsvulmet.

Derefter tages Margrethes moder, Johanne Andreasdatter, i ed. Hun fortæller, at Margrete et par uger før jul kom hjem og fortalte, at hun ville »gaa af tjenesten«.⁶ Moderen formanede imidlertid datteren til at blive i sin plads, hvortil Margrethe ikke svarede noget, men gik tavs bort. Aftenen efter kom så et bud og spurgte, om Margrethe opholdt sig der, og da moderen ikke havde set hende, blev hun bekymret og begyndte at lede efter hende. Efter to døgn fandt de hende, og fik hende med hjem. Herefter boede hun hos forældrene om natten, men om dagen gik Margrethe ifølge moderen i kirke og op og ned ad gaderne for at »forslaae tancherne«. Margrethes forsvarer spørger derefter, om moderen har mærket, at hendes datter »har været paa nogen tid *Melancholisk*«⁷ og haft »griller«, som har fået hende til at være »fra sig

5 RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.3.

6 RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.5.

7 Det er i denne artikels sammenhæng for omfattende med en fyldestgørende forklaring af ordet eller begrebet melankolsk, der netop i 1700-tallet bliver brugt meget forskelligt og skifter betydning i løbet af århundredet. Det ses eksempelvis i retsprotokollerne i forbindelse med nogle af de andre af de sager, Krogh behandler. Her kan man finde spor af diskussioner om forholdet mellem melankoli opfattet som et af de fire naturlige temperamenter eller som en sygelig livslede, *tædium vitæ*. Melankoli hænger i datidens sprogbrug vel at mærke ikke i særlig grad sammen med pietisme eller kristne forestillinger.

selv« og urolig?⁸ Hertil svarer moderen, at Margrethe har været »tung-sindet«, og når moderen har forsøgt at tale med hende, har Margrethe bedt moderen lade hende være i fred.

Herefter anføres i protokollen beretningen af moderen til den dræbte pige. Hun er registreret som Jens Rasmusen Bache Skomagers enke, og hendes fornavn er Kirsten. Hun har seks børn, hvoraf den dræbte, Maren, var den ældste. Maren var den pågældende lørdag sammen med to af sine mindre brødre gået på torvet for at købe kål. Da Kirsten hen på eftermiddagen ikke kunne finde Maren, begyndte hun at eftersøge hende. Familiens økonomiske status bliver konkret i beskrivelsen af Marens påklædning, der foruden en gammel rød stribet hue med en slet hat under også indbefatter et af moderens gamle blå og hvidternede forklæder – en beklædningsgenstand også Margrethe havde hæftet sig ved. Da Kirsten fortsat ikke havde kunnet finde datteren, henvendte hun sig i sin nød til biskoppen, som havde hjulpet med at foranstalte en efterlysning fra byens prædikestole. Kirsten bliver i retten spurgt, om hun kender Margrethe, og hun svarer ja. For Margrethe har for omkring to et halvt år siden tjent hos snedkeren i Fiolstræde, og i den periode boede hun i samme hus som Kirsten. Maren må med andre ord formodes at have kendt Margrethe, og det er derfor ikke så mærkværdigt, at pigen tillidsfuldt er fulgt med hende.⁹

Herefter afhører anklageren igen Margrethe. Han vil vide, hvilken kirke hun var i, da hun hørte efterlysningen af Maren. Hun svarer, at hun var i Nikolaj kirke, og at det var sognepræsten, der prædikede. Nu stiller anklageren ifølge protokollen direkte spørgsmålet, om hun har anvendt begivenhederne »for at komme af verden?« Hertil svarer Margrethe ordret: »Nej, vist iche«, og hun fastholder og gentager sin tidligere forklaring, at det var drømmen og de urolige tanker, som drev hende.¹⁰ Derefter spørger forsvareren, hvornår hun sidst har været til alters, og Margrethe angiver, at det var hun for godt en uge siden, inden hun forlod sin plads. Forsvareren følger op med at forhøre Margrethe om, »hvorledes hun befandt sig« på gerningstidspunktet, og om

8 RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.5.

9 Margrethe har ikke selv direkte i retten gjort opmærksom på, at hun kendte Maren. Men hun meddelte derimod allerede ved afhøringen 15. januar, at hun havde kendt barnets fader, en skomager, og at pigen havde fortalt Margrethe, at hendes far nu var død, men at hendes mor levede endnu. RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.2

10 RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.8.

hun ikke i fristelsens time havde holdt sig til Guds ord? Hertil svarer Margrethe, at hun havde været meget urolig, og hun havde derfor ikke kunnet læse i Guds ord. Hun er heller ikke sikker på, at hendes forældre har haft bøger i huset, hvori hun kunne læse Guds ord, da hun »iche har seet der efter«. Sagt på en anden måde, anfører Margrethe ikke selv i sine forklaringer i retten nogen udpræget interesse for religion, personlig fromhed eller egen frelse.

Endelig kan man i protokollen læse den erklæring, som Margrethes arbejdsgiver, Hr. Stiefken i Laksegade, har indsendt, da han er forhindret i at møde for retten. Heri skriver han, at han og hans kone havde Margrethe ansat fra mikkelsdag den 29. september til 4. december, da hun pludselig gik sin vej, og at de ikke har set hende siden. I løbet af denne tid mærkede de, at »pigen var noget sær sindet«, og de lod hende passe sig selv.

Både byens færgemænd og pramlauget får som nævnt efter Margrethes forklaring den 15. januar besked på at eftersøge barnet i kanalen, og de finder den 3. februar Marens lig omtrent der, hvor Margrethe har anvist det. Liget er iført det tøj, moderen har beskrevet, herunder det blåternede forklæde. Dagen efter fundet forevises liget til Margrethe, og hun tilstår, at det var dette barn, hun skubbede i vandet. Den 5. februar 1742 stævnes Margrethe Christensdatter igen for Københavns Byting i retten 12. februar, denne gang for en anklage om mord. Anklageren begærede ikke bare dødsstraf, men også efter forordningen af 16. oktober 1697 om grove mordere, at hun skal knibes med glødende tænger og have højre hånd hugget af før henrettelsen.¹¹

Til brug for de efterfølgende forhandlinger udfærdiger Margrethes forsvarer, Erich Walman, en redegørelse. Heri skriver han, at det desværre må betragtes som en åbenbar sandhed, at Margrethe har taget livet af Maren. Skyldsspørgsmålet er således ikke til diskussion. Men han vil alligevel i forhold til strafudmålingen gøre opmærksom på et par forhold. For det første er gerningen ikke begået af fjendskab, had eller hævngherrighed til det døde barn, dets forældre eller venner. Det

11 Jf. RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.I-II. Dommen i bytinget faldt 5. marts 1742, jf. RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184 XVI. Den skærpede straf, som ifølge forordningen fra 1697 kunne idømmes grove mordere, og som anklageren ønskede Margrethe idømt, gjaldt imidlertid kun grove mord på ægtefælle, arbejdsgiver eller arbejdsgivers børn. Der kan derfor ikke siges at have været hjemmel for anklagerens begæring. Det kom der imidlertid få år senere, da man med en forordning i 1749 udvidede 1697-forordningen til også at gælde mord på uskyldige børn, der ikke var børn af morderens arbejdsgiver.

er derimod »skeeet af fristelset, foruden at hun til forne skulle have drømt at gjøre sligt«. Præcis hvordan det med »fristelsen« skal forstås, fremgår ikke. Margrethe selv nævner i sine forklaringer hverken Satan eller Djævelen. Walman søger imidlertid at formulere sig således, at læseren eller tilhøreren kan forstå, at Margrethes ansvar bør lettes, da det må være noget andet end hendes egen onde vilje, har drevet hende.

Det ser fra de efterfølgende sætninger ud til, at det først og fremmest er hendes psykiske tilstand eller melankoli, Walman mener, har overmandet hende. Han refererer nemlig til Margrethes kamp med sine tanker, at hun forgæves gik i kirke – hvilket kunne ses som et forsvar for hendes ikke helt fordærvede karakter – og op og ned ad gaderne, samt at hun havde »grubled for sig selv og været Tungsindet«. ¹² Og han fremhæver, at da hun begik forbrydelsen »befandt hun sig meget u-Roelig og kunde Desaaarsage icke læse i Guds ord«. ¹³ Årsagen til Margrethes handlinger må med andre ord ifølge Walman findes i hendes sjælelige tilstand, der ikke var normal eller rask. Det finder Walman bekræftet af vidneudsagnene fra både Margrethes moder og hendes tidligere arbejdsgiver. Hun oplevede da også angiveligt en lettelse, da hun betroede arrestforvalteren sin forbrydelse, og Walman fortsætter med at referere, at Margrethe nu var villig til at tage straffen for sin forbrydelse – igen et element, der kunne tjene til at bevidne, at hun ikke var en hårdkogt forbryder, og som måske kunne formilde straffen. Men hun har, fremfører Walman, været i en ødelagt sindstilstand, »henfalden i haarde fristelset og Sathans anfægtninger«, ¹⁴ og det har været mere, end hun har kunnet klare. Hun er derfor »vel tilfreds, og fornøjet med at dø« som konsekvens af sin mishandling af Maren. Dette leder frem til forsvarerens appel om en mildere henrettelsesmetode, da det vil kunne befordre hendes »Standhaftighed i døden« og »lindre hendes efterlevende gamle forældres Hierte-Sorg og bedrøvelse«. Han plæder derfor for simpel halshugning med sværd og tilladelse til begravelse i indviet jord.

Margrethe blev kendt skyldig i mord i Københavns Byting den 5. marts og i Rådstueretten 15. marts 1742, og man valgte at følge forsvareren og altså lovens mildeste straf for mord, hvor der efter Danske Lov

12 RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.XIV.

13 Citatets inkonsekvente brug af store og små initialer gengiver originalens, RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.XIV-XV.

14 RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.XI.

skulle dømmes liv for liv. Det kan dog undre, at der i dommen, efter at den har fastslået, at Margrethe er skyldig i drab, står:

Og som det icke i Sagen er beviist at hun enten den tiid Gierningen er gjiort eller tilforn haver været i Sindets u-roelighed, eller betaged hendes sunde fornuft og Forstand, thi hvad hendes Anordnede forsvar Procur. Walman derom har andfort og allegeret, kand som u-beviislig icke tiene hende til nogen Hielp i Sagen.¹⁵

Det kunne skyldes, at den dømmende myndighed ønskede at hæve det over enhver tvivl, at der i denne sag ikke kunne henvises til Danske Lov 6-6-17, der anviste en undtagelse for dødsstraffen ved mord i »Vildelse og Raseri«.¹⁶

Margrethe ønskede ikke at benytte sin ret til at anke Rådstuerettens dødsdom til Højesteret, og den blev derefter bekræftet ved kongelig resolution 6. april 1742.

Henrik Gerners erindringer

I Henrik Gerners (1701-1786) erindringer finder man en historie, der af historikeren Tyge Krogh er blevet sat i forbindelse med Margrethe Christensdatters mord på Maren.¹⁷ Kvinden i Gerners erindringer er dog ikke navngivet, og erindringerne er først udgivet i 1772, godt 30 år efter begivenhederne. Desuden hører det med til deres natur, at de er en stærkt tendentiøs del af Gerners teologiske testamente, der først og fremmest skal tjene som en apologi for hans egne teologiske dispositioner og herrnhutiske kristendomsopfattelse. Det er som et element til støtte for dette projekt, han bruger en beretning om en ung kvindelig morder, der kunne være identisk med Margrethe.

Gerner var fra 1738 stiftsprovst og sognepræst ved Vor Frue Kirke i København, og han var kendt som en af de mere radikale pietister. Han var især påvirket af herrnhutiske tanker og var kritisk over for den

15 Dette ser ud til at være skrevet af en anden skriver, og ortografien er, som citatet viser, en anden end tidligere, RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.c.

16 I Danske Lov 6-6-17 står: »Skeer drab af nogen i vildelse og raseri, da bør hand ej på livet straffes, men af sin formue, som han haver, eller kand derefter bekomme, give til den dødes arvinger fuld mandebod trende atten lod sølv.« De mentale afvigelser, der kunne føre til dispensation for talionsprincippet, var således først og fremmest udadreagerende mental afvigelse – raseri og vildelse – mens melankoli af de fleste på dette tidspunkt ikke blev anerkendt som en begrundelse for dispensation.

17 Krogh 2012, s. 3-4.

hallensiske statspietisme. Han deltog ved de københavnske brødremenighedsmøder og bidrog således til, at man kunne omgå eller trodse Konventikelplakatens forbud fra 1741 mod religiøse møder uden deltagelse af en statsansat kirkelig kontrollant, idet møderne formelt havde deltagelse af en statslig embedsmand, når Gerner var til stede. Han sendte også – stik imod de to kongelige forordninger og lovens forbud – sine sønner til Herrnhut, for at de kunne gå i skole der. Gerner endte dog med at lide nederlag for sig selv og sit parti, og han var, som Bjørn Kornerup skriver, »af et blødere metal end flertallet af tidens ledende kirkemænd«. ¹⁸

I sin selvbiografi, der, som det fremgår af den fulde titel, samtidig er skrevet som en form for herrnhutisk »Lebenslauf« og apologetisk forsvar for den ægte lutherske karakter af brødremenighedens liv og lære, beskriver han i det syttende kapitel en hændelse, der ifølge ham kan pege på »den troe Hyrdes Taalmodighed og Troeskab i at frelse Siele«. ¹⁹ Her fortæller han om en ugift kvinde, som i 1743 – et årstid, der afviger fra Margrethes retssag, men som kan skyldes, han nu mange år efter husker forkert – kom til ham for at rådføre sig om sin sjæls tilstand. »Hun var et skikkeligt Menneske«, og hun var »opvakt«, skriver Gerner. Sidstnævnte kunne tolkes i retning af, at hun havde haft en særlig religiøs vækkelse, men ordet kunne i samtiden også bruges om en person, der var kvik eller havde gode intellektuelle evner. ²⁰ Gerner tilføjer dog, at hun var »virkelig bekymret for at frelses«. Og han fortsætter: »... men i steden for at gaae som en Synderinde lige til vor Frelsere, og lade sig absolvere og giøre salig af ham, saa havde hun vant sig til at gaae omkring til Præsterne.« ²¹

18 Dansk Biografisk Leksikon online: http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Provst/Henrik_Gerner (15.11.2018)

19 Henrik Gerner: *Nogle Merkværdigheder som angaaer Henric Gerner, fordum Stifts-Provst i Siellands-Stifts, Provst i Toftelhunds Herred, og Sogne-Præst til vor Frue Menighed i Kiøbenhavn, Hans VITA og FATA, tillige med nogle Efterretninger, som løber ind i samme Materie om de Evangeliske Brødre af den Augsborgske Confession, Unitas Fratrum kaldet, blandt hvilke han 7 Aar har opholdet sig, og om dem meldet, hvad han selv har seet og hørt, da han om det eene saavelsom det andet undertiden har givet sine Tanker tilkiende. Til Bevis for, at der er Sandhed og Salighed i Jesu Christo. Alt sammen efter beste [sic] Indsigt og Samvittighed for at bestride Fordomme og onde Sædvaner i en høy Alderdom skrevet af ham selv, og til Trykken befordret.* København 1772.

20 ODS 1934, bind 15, besøgt online: <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=opvakt&tab=rel> (15.11.2018).

21 Gerner 1772, s. 98.

Her ses, hvordan Gerners herrnhutisk prægede, kristocentriske pietisme ønsker at fremhæve den enkeltes synders individuelle og direkte forbindelse til Gud og frelse ved tillid til ham – uden mellemmand eller fortjenstfulde gerninger. Det er det, der ifølge Gerner er det centrale i kristendommen eller »Sagen«. Der er dog muligvis i det konkrete tilfælde med denne kvinde også tale om et element af almindelig irritation over at blive rendt på dørene, for Gerner beretter, at kvinden besøgte ham »temmelig ofte«, og fortsætter:

Jeg holdt længe ud med hende i denne hendes confuse Tilstand, og sagde hende hver gang hun kom, hvad Sagen var og hvorpaa det kom an; men det blev immer det samme, og der skedte ingen Forandring hos hende; hvor over jeg engang, da hun kom igien, talte temmelig alvorlig til, ungefær saaledes: »At jeg umuelig kunde troe at det var rigtigt med hende og at det var sandt hun sagde, at det var hende for Alvor at giøre om at være salig; thi naar det var sandt, saa vidste hun jo selv, at alting ved Jesu Forsoning og Fyldestgiørelse var for hende beredt og paa rede Hænder, ja hun vidste selv, hvem hun havde at henvende sig til derom og skulde have det af, og hun havde ikke nødig at komme saa ofte til mig, ligesom jeg var den hun skulde have det af.«²²

Gerner sender altså kvinden væk med besked om i stedet at opsøge Kristus. Som vi skal se af Gerners videre beretning, kan man sige, at operationen lykkedes, men patienten døde. Man fornemmer, at sagen 30 år senere muligvis har plaget Gerner, og han beskriver de efterfølgende begivenheder i let kryptiske vendinger. Da Gerners beskrivelse har været med til at præge Kroghs opfattelse af ikke kun Margrethes, men også lignende sager, skal den her gengives in extenso:

Hun kom og efter den Tid ikke mere til mig, men imidlertid skedte det, som hun selv siden bekiendte, at hun strax efter, at hun den sidste gang havde været hos mig, blev forført, og kom til at begaae in puncto Sexti²³ noget, som intet duede. Siden hun nu derved saae

22 Gerner 1772, s. 99.

23 Ibid. Vendingen, at hun »kom til at begaae in puncto Sexti noget, som ikke duede«, kan læses som en reference til lovens 6. bud – forbuddet mod at bryde et ægteskab eller have udenomsægteskabelige seksuelle forbindelser, se <https://meyersfremmedordbog.dk/ordbog?query=puncto> (8.1.2019).

sig med alt det Gode, hun i sine Tanker saa længe havde samlet paa, at ligge i Skarnet, og kom til at kiende sig selv i Grunden som en Ugudelig, saa blev hun derover ligesom desperat og rasende, og i den Tilstand fik hun ved Høybroe fat paa et lidet Pigebarn, som hun stødte ud i Vandet og druknede; Derpaa gik hun lige ind i Slutteriet²⁴ og berettede selv hvad hun havde giort; der vilde de i Begyndelsen ikke troe det, men ansaae hende for forrykt; men siden da Sagen var bleven undersøgt, og det døde Barn var bleven fundet, saa maatte de troe det, og saa tillige, at hun ikke var forrykt ... Dette rygtedes strax over alt, blev og fortalt mig saaledes, at jeg nogenledes forstod, at det maatte være den Person, som jeg tilforn havde kiendt og talt med, der havde begaaet dette Mord.²⁵

At Gerner ikke er entydig stolt af sin håndtering af sagen kunne også udledes af hans efterfølgende reaktion. For i stedet for selv at komme den ulykkelige kvinde til sjælesørgerisk hjælp sendte han en student, der underviste Gerners egne børn, til arresten for »at eftersee, om det var den Person, som vi begge kiendte«. Studenten genkendte straks kvinden, og han besluttede snarrådigt og uanset hendes formodede forbrydelse at prædike evangelium for hende og tilsige hende syndsforladelse. Gerner bringer på dette sted i citatet en længere prædiken, som studenten angiveligt skulle have holdt, men det er efter al sandsynlighed en konstrueret tekst. Den ligger i indhold og stil fuldstændig i forlængelse af resten af bogens forsvar for en herrnhutisk kristendomsforståelse med luthersk prægning. Både studentens angiveligt 30 år tidligere holdte prædiken og beretningen om kvindens skæbne lader ikke læseren i tvivl om Gerners formål med fortællingen:

Disse og deslige Ord havde han ikke saasnart talt til hende, at hun jo troede dem, den Hellig Aand gjorde dem til Sandhed i hendes Hierte, saa at hun henflød i Taare, og kunde for Graad, Skamfuldhed og Bøyelse fast intet tale; men yttrede sig dog med, at hun vist troede, at alle hendes Synder vare hende forladte.²⁶

24 Oprindeligt en betegnelse for gældsfængsel, men også konkret for en del af fængslet i København.

25 Gerner 1772, s. 99-100.

26 Gerner 1772, s. 101.

At Gerner med andre ord anvender historien om den kvindelige morder til at sige noget programmatisk om afspændingen ved oplevelsen af syndsforladelse, ses også af en note, han har tilføjet til teksten på dette sted:

Det er at merke, at naar et Guds Menneske undertiden gjør noget saadant, uden tilforn at have betænkt sig derpaa, da er det noget extraordinair, og skeer gierne ex instinctu divino; det lykkes da ogsaa, og har altid god Effect; men om en anden efter godt Overlæg ville gjøre det efter, saa vilde det vel neppe lade sig saa vel gjøre, eller have ligesaa god Virkning.²⁷

I tiden umiddelbart efter arrestationen søger Gerner at holde sig orienteret om, hvordan det går med kvinden – dog uden selv at opsøge hende. Det kunne også af teksten se ud til, at det egentlig ikke er kvinden selv, der interesserer Gerner eller er det vigtigste i hans beretning, men snarere er evangeliets virkning og forvandlingens holdbarhed.²⁸

Gerner understreger over for læseren, at det virkelig forholdt sig således, at dette ulykkelige menneske fandt fred ved tillid til Guds nåde, idet han fortsætter sin fortælling med at skildre, hvordan han selv endelig, aftenen før kvinden skulle henrettes, begav sig til arresten for at se, hvilken tilstand hun var i. Her fandt han hende »munter og fornøyet«. Og da han dagen efter overværede hendes henrettelse, hvor den tidligere omtalte lærer for hans børn fulgte med hende på skafottet, så han, hvordan hun tilsyneladende faldt fattet på knæ sammen med ham i bøn. Gerner beskriver malende, hvordan den unge mand »i Bønnen tilsidst overleverede hende til ham, som havde skabt, forløst, helliggiort og saligggiort hende; hvorpaa Bøddelen traadde til, og med et Sværd hug Hovedet af hende«. ²⁹ Denne beretning understøtter som nævnt Gerners hovedpointer vedrørende omvendelse og Guds trofaste kærlighed, nåde og trøst til alle syndere – selv en morder. Han konkluderer:

Dette var vel en fæl Tildragelse, og Gud bevare hvert ærligt Menneske fra saadan en Førelse; men imidlertid er der dog noget Ar-

²⁷ Gerner 1772, s. 101.

²⁸ Gerner skriver f.eks.: »Jeg tænkte: monne det og vil holde Stik? Der torde vel maaske komme noget andet derefter? Men det holdt virkelig Stik. ... den Troens Grund, som engang var lagt i hendes Hierte, blev bestandig og uforanderlig, og fra den Tid af, hun havde faaet sine Synders Forladelse, havde hun ingen Anfægtning, ingen Tvivl om sin Salighed og ingen Frygt for Døden.« Gerner 1772, s. 102.

²⁹ Ibid. 102.

tigt, noget Evangelisk og Fornøjeligt deri, og det er et meget stort Eksempel paa den troe Hyrdes uendelige Langmodighed og Taalmodighed i at gjøre de Fortabte salige.³⁰

Ordet »artig« kan her forstås i den nutidige brug af ordet i retning af god i moralsk henseende. Det kunne dog være meningsfuldt at bruge en anden og i samtiden udbredt betydning, nemlig god i intellektuel henseende, herunder forstandig eller kløgtig.³¹ Ligeledes giver det også god mening at læse ordet fornøjelig i den samtidige brug om noget fyldestgørende snarere end noget muntert.³² I så fald vidner Gerners fortælling om Guds forstandige, glædebringende og fyldestgørende gerning samt Jesu uendelige overbærenhed og kærlige omsorg for det fortabte menneske.

Den unge kvinde i Gerners erindringer var »immer confus«, det vil sige forstyrret eller forvirret, og hun begik i sin frustration vederstyggelige ting, opsummerer han. Hun ville derimod ikke gå den for ham at se direkte vej til lindring af sin uligevægtige tilstand, nemlig til Kristus. Da hun imidlertid i arresten indså, hun på trods af dette stadig »var et Guds barn« og havde sine synders forladelse, fik hun fred.³³ At hun ikke er et eksempel til efterfølgelse, fremgår indirekte af ovenstående omtale af hendes fæle skæbne og førelse, men for at sikre sig, at læseren har forstået det, skriver Gerner lige ud:

Nogen maatte tænke: skal man da gjøre Ondt, at der kan komme Godt af? Eller ligger der maaskee et Slags Merite deri, at have bedrevet onde og vederstyggelige Gierninger, at man derved skulde ligesom have en nærmere Vey til Himmelen? Ney! Ingen af Delene; det være langt fra.³⁴

30 Gerner 1772, s. 102-103.

31 Jf. ODS, opslaget »artig«, hvor der blandt andet henvises til Holbergs brug af ordet i sætningen »Himmel og Jord med Alt hvad som derudi befindes er et ganske artig Mesterstykke«, ODS online: <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=artig> (15.11.2018).

32 Jf. ODS, opslaget »fornøjelig«, hvor betydningen hedder »om ting, som man kan være tilfreds med«. Der refereres til 1700-tals brug af ordet i sætninger som »han fik fornøjelige Indkomster til sin Ophold«, ODS online: <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=forn%C3%B8jelig> (15.11.2018).

33 Gerner 1772, s. 103.

34 Ibid.

Der står ganske vist i Matthæusevangeliet, at Jesus siger: »Toldere og skøger skal gå ind i Guds rige før jer«,³⁵ men det betyder, forklarer Gerner, at mennesker, hvis synd er åbenbar, har lettere ved at indse deres fejl og utilstrækkelighed. De har med andre ord en bedre sygdomserkendelse end »selv-indbildte Fromme« med »selvgiort Hellighed og Pharisæisk Retfærdighed«. Alle er i princippet lige med den ulykkelige morderske og må på knæ, men alle rækkes også som hende uendelig kærlighed og nåde. På dette sted bringer Gerner to referencer til Luther, der skal give garanti for synspunktets ortodokse og sande karakter. Og han understreger igen, at det gælder alle uden forskel, at »deres egne gode Ting gavner dem intet, og deres onde Ting og Synder, som alle er forsonede, hindrer dem intet«. Alle mennesker er lige i forholdet til Gud, og de er alle Guds børn og omfattet af hans kærlighed. Således bliver historien om mordersken i Gerners genfortælling en bekræftelse af eller et vidnesbyrd om sandheden i hans kristendomsopfattelse.

Var hun from?

Margrethe Christensdatters sag blev behandlet igen 270 år efter hendes død, da hun blev brugt som et paradigmatiske eksempel på et såkaldt selvmordsmord af historikeren Tyge Krogh.³⁶ Ifølge Krogh udløste luthersk-pietistiske religiøse opfattelser en form for epidemisk bølge af mord i 1700-tallet.³⁷ Disse mord skulle angiveligt være motiveret af religiøse ideer, nemlig gerningsmandens voldsomme bekymring for sin egen frelse, en forestilling om at selvmordere er udelukket fra frelse, en forestilling om at Gud kan tilgive alle andre onde gerninger, samt at gennemførelsen af kirkeritualet inden henrettelsen kan hjælpe et menneske til salighed i efterlivet. Samtidig fremhæver Krogh, at den mest almindelige religiøse forklaring, som man finder i sagerne selv, var at se Djævelen som årsag til drabet.³⁸ Krogh bruger desuden tidens skillingsviser om mordere og deres henrettelser som vidnesbyrd om, at mordene og henrettelserne var indskrevet i »the grand narrative of the Lutheran faith«. Mens de sociale motiver fylder mest i kilderne fra retssagerne, skriver Krogh, så fremhæver skillingsviserne mordernes følelser og eventuelt deres sidste ord. Det er dog her nok værd at huske på, at skillingsviserne netop kunne tænkes at sælge bedre, hvis de

35 Matt 21,31.

36 Krogh 2012, s. 2ff.

37 Dette er grundsynspunktet i Krogh 2004 og udfoldes i Krogh 2012. For statistik over de sager, Krogh mener at have identificeret, se Krogh 2012, s. 20-23.

38 »The most common religious explanation, however, was to blame the Devil.« Krogh 2012, s. 35.

havde et dramatisk og følelsesladet indhold, og at de i virkeligheden snarere kan bruges som et vidnesbyrd om, hvad der kunne sælges, end hvordan morderne egentlig følte eller tænkte. Der findes ingen viser om Margrethe, men de eksisterende viser kan, som Krogh gør opmærksom på, bevidne den folkelige opfattelse af henrettelsesritualet samt en meget generel og overordnet fortælling om menneskets fortabthed og manglende modstandskraft over for Djævelen, synderens anger, omvendelse og endelig, ved hjælp af Kristi mellemkomst, evige salighed i efterlivet. Ifølge Krogh medførte denne fortælling eller opfattelse, som han klassificerer som luthersk, at man må betragte selvmordsmorderes henrettelser som »executions with no victims«.³⁹

Krogh præsenterer Margrethes mord på Maren som et typisk eksempel på selvmordsmordepidemien og et udslag af Margrethes religiøse opfattelser. Efter et referat af begivenhederne, baseret på akterne fra retssagen, fremhæver han, at »Margrethe's defence attorney argued that it was severe temptation by Satan that had caused her to commit the crime«.⁴⁰ Og han fortsætter:

He noted, that she had told the court that she was willing to suffer for what she had done and he claimed that she was now more than happy to be killed for her evil deed. The defence even assumed that her execution ... would help assure the salvation of her soul.⁴¹

Herefter springer Krogh til Henrik Gerners erindringer, som ifølge Krogh tillader os at komme tættere på Margrethes bevæggrunde.⁴² Krogh gengiver Gerners historie om den unge kvinde, og han betvivler ikke Gerners beretning eller motiver. Tværtimod tager han gengivelsen af Gerners medhjælperes prædiken på ordet og meddeler, at Margrethe efter denne fortalte »that she now really believed that all her sins were forgiven«.⁴³ Han runder Margrethes historie af med at bringe det ovenstående citat af Gerner om det artige, evangeliske og fornøjelige i sagen og går videre med at bruge hende som et paradigmatiske eksempel på sine overordnede opfattelser af selvmordsmordere:

39 Krogh 2012, s. 2.

40 Krogh 2012, s. 3.

41 Ibid.

42 »Another source allows us to come closer to understanding Margrethe's motives. ... In them [Gerners erindringer] he recounted Margrethe's story.« Krogh 2012, s. 3.

43 Ibid.

Margrethe Christensdatter's decision not to kill herself but instead to commit a murder and as a result lose her life with the assistance of the authorities was not an isolated case ... The objective circumstances were that all of the murderers were motiveless, in that the murderer had no grudge against the victim, that the murderers usually turned themselves in, as Margrethe did, and they usually told the courts that the motive for their crime was a desire to be executed.⁴⁴

Krogh har undersøgt et imponerende antal retssager med henblik på at identificere selvmordsmord. Enkelte af de dømte giver selv udtryk for denne årsag til deres forbrydelse, men i de fleste mordsager, som ifølge ham er selvmordsmord, fremgår dette formodede motiv ikke, ligesom der i mange af sagerne ikke er spor af et dødsønske hos morderen.⁴⁵ Når Krogh alligevel vælger at klassificere dem som selvmordsmord, skyldes det, at han har valgt at bruge fire brede udvælgelseskriterier, der tillader ham at kategorisere en stor gruppe sager med denne betegnelse.⁴⁶ For det første udvælger Krogh alle sager, hvor en morder angiver et ønske om at blive henrettet, samt sager, hvor morderen ikke opgiver et motiv for mordet. For det andet kvalificerer det for Krogh sagen som et selvmordsmord, hvis morderen ikke har nogen angivelig grund til at ville skade offeret. Det tredje karakteristika, Krogh mener kategoriserer selvmordssager, er, at morderen melder sig selv eller ikke gør noget for at skjule mordet. Endelig bruges for det fjerde sager, som myndighederne angiver, at de anser for at være et selvmordsmord. Disse fire udvælgelseskriterier kan siges at være meget brede, og de tillader Krogh at anse hele 83 mord i perioden for at være selvmordsmord.⁴⁷ En af morderne er som nævnt Margrethe, og hendes sag viser ifølge Krogh årsagen til denne type mord:

The case of Margrethe Christensdatter demonstrates that religious beliefs and the religious staging of executions were at the centre of this attraction. Margrethe, as a Lutheran and a Pietist, believed that she had been tempted by the Devil to commit the murder, but after she confessed in court, Gerner's private tutor managed to

44 Krogh 2012, s. 4.

45 Tine Reeh og Ralf Hemmingsen: »Common Sense, No Magic: A Case Study of Female Child Murderers in the Eighteenth Century«, *Sjuttonhundratal*, vol. 15, 2018, s. 113-137.

46 Krogh 2012, s. 16.

47 Jf. appendix i Krogh 2012.

open her heart to Jesus so that she was reborn and felt certain of salvation and so went cheerfully to her execution. ... My research shows that such murders were a significant criminal problem only in Lutheran countries and cities.⁴⁸

Spørgsmålet er imidlertid, om det kan sandsynliggøres, at det var religiøse ideer, der var årsag til Margrethes mord. For det første nævner hun selv på intet tidspunkt en bekymring for eller optagethed af sin egen frelse. En sådan nævner Gerner, men han har som nævnt også andre motiver til at fortælle sin historie 30 år senere. Der er heller ikke meget, der vidner om et egentligt ønske om selvmord hos Margrethe. Hun benægter det direkte selv, og samtidig melder hun sig ikke selv umiddelbart efter mordet. I stedet forsøger hun tilsyneladende at holde det skjult så længe som muligt, men bryder til sidst sammen. Hvis man ser bort fra Gerners usikre og stærkt tendentiøse beretning, er der ikke meget, der tyder på, at Margrethe var optaget af en særlig pietistisk bekymring for sin frelse, og der er heller intet, der vidner om, at hun skulle nære et ønske om at dø. Men hvorfor begik hun så mordet?

Var hun sindssyg?⁴⁹

Hvis man tager udgangspunkt i begivenhederne dokumenteret ved hjælp af retsprotokollerne og Margrethes egne vidnesbyrd i retten, er det svært at finde positiv dokumentation for, at en særlig luthersk pietisme skulle have motiveret Margrethe til at begå drab for at blive henrettet. Hun oplevede selv, at det først og fremmest var en drøm og hendes egne tanker, der fristede eller motiverede hende til at begå mordet. Denne opfattelse understøttes også af moderens vidneforklaring. Hendes konkrete opførsel i tiden forud for og umiddelbart efter mordet bevidnes af samtlige som værende plaget og rastløs. Ord som »Melankolsk« og »tungsindig« nævnes, men ingen omtaler suikidale tendenser. Margrethe nægter selv at have taget ansvar for eller have begået mordet med henblik på at blive henrettet på trods af, at dette i 1742 ikke ville have spillet en rolle for strafudmålingen.⁵⁰ Hun har

⁴⁸ Krogh 2012, s. 4-5.

⁴⁹ Sindssygdom er et begreb, der i høj grad kan siges at dække forskellige ting til forskellige tider og i forskellige faglige sammenhænge. En gennemgang af sindssygdomsbegrebet er i denne artikels sammenhæng for omfattende. Vi anvender her begrebet om tilstande med svigtende realitetsvurdering, herunder depressive forestillinger, vrangforestillinger, hallucinationer, desorientering og solipsistisk eksistensopfattelse.

⁵⁰ Forordningen om melankolske mordere, der netop skal forhindre suikidale borgere i at opnå dødsstraf, bliver først foreslået i 1757 og træder i kraft i 1767.

altså intet motiv haft til at skulle skjule et eventuelt dødsønske. Der er da også samtidige eksempler på, at en morder åbent indrømmer et dødsønske i retten, hvilket svækker en eventuel forklaring om, at det skulle være tabu eller en såkaldt »elephant in the room«. Det samme kan siges om den direkte drøftelse af temaet, netop i sagen om Margrethe Christensdatter.

Margrethe melder sig som nævnt heller ikke umiddelbart efter drabet til myndighederne. Det er først, da hun efter adskillige dage hører barnet efterlyst i kirken, hun tilstår sin forbrydelse. At hun erklærer sig fornøjet med dommen og ikke vil anke til tredje instans, Højesteret, er en standardvending i tiden. Ordet »fornøjet« betyder som tidligere nævnt i samtidens sprogbrug, at hun accepterer sin dom – og muligvis på denne måde også øger chancerne for, at hun kan få en moderat mildere straf ved et bønsskrift, hvilket også blev udfaldet i Margrethes tilfælde. Hun slap, på trods af anklagerens ønsker, de facto for knibning med gloende tænger og blev henrettet med sværd i stedet for økse, hvilket muliggjorde en begravelse i indviet jord. Sidstnævnte kan ifølge udsagnene i kildematerialet siges i lige så høj grad at være af hensyn til de efterladte forældre som til Margrethe.

På trods af adskillige vidnesbyrd i retten om Margrethes ikke helt normale mentale tilstand, tilsidesætter domsmyndighederne forsvarets forsøg på at argumentere for mental afvigelse hos Margrethe.⁵¹ Man kan imidlertid gøre et forsøg på, med moderne psykiatriske kompetencer, at give en forsigtig karakteristik af Margrethes tilstand på baggrund af sagens forløb og de detaljerede vidneudsagn i retten.

Margrethe har tilsyneladende været psykisk upåfaldende under arbejdet i sine pladser, men i den seneste plads beskrives hun som »noget sært sindet«. Det fremgår, at hun nogle uger før mordet havde urolige tanker, opførte sig rastløst og indadvendt, og moderen beskriver hende i denne periode som tungsindet. Det er svært at vurdere, hvad den omtalte skade på og mulige infektion i hånden betød, eller hvor alvorlig den var. Det kunne være en udløsende faktor, hvis den var alvorlig.

Margrethe beskriver selv en uafviselig tilskyndelse til at begå drab, som synes uden specifik anledning – hvis det altså ikke var forårsaget af hånden. Det kunne være led i en depression, og forsvaret anfører også melankoli som en medvirkende årsag. Tanken om drab beskrives som noget, der er kommet til hende i form af en forestilling eller en drøm. Selvom tanken beskrives som ego-dyston, det vil sige, at hun oplever

51 RA, Reviderede Regnskaber, Københavnske regnskaber, Byfogedregnskaber 1742, Bilag Nr. 184.c.

det som fremmed for sin person eller udefrakommende, og hun muligvis prøver at stå imod den, drives hun til handling. Sådanne tilfælde er velkendt i den moderne psykiatri hos for eksempel hallucinerede, som nok erkender at der er tale om »stemmer«, men ikke kan modstå deres instruktioner. Hvis man dertil lægger hendes urolighed og rastløshed, kan det lede tanken hen på en fugue-lignende tilstand, hvor personen kan flakke om i en bevidsthedsforstyrret forfatning. Margrethe Christensdatters tilstand kunne i nutidens psykiatriske sprog beskrives som en mulig dissociativ tilstand med bevidsthedsindsnævring, hvor der ses en afkobling eller et brud i helheden af bevidsthed, kropsoplevelse og hukommelse, og dertil en depressiv toning eller akut, forbigående polymorf psykose. Det er med andre ord på baggrund af nutidens psykiatriske viden ikke usandsynligt, at det var, hvad vi i dag ville kalde sindssygdom, der drev Margrethe til at begå mord.

En luthersk plage?

I 1767 udstedte den danske konge en forordning om melankolske mordere, hvorefter folk, der havde begået mord med henblik på selv at blive henrettet, netop ikke skulle få dette ønske opfyldt, men i stedet fængsles på livstid. Selve det faktum, at man besluttede at lave denne forordning, vidner om, at man i samtiden har opfattet det således, at den slags mord fandtes. Der findes som nævnt også sager i 1700-tallet, hvor morderen selv angiver – eller det på andre måder tydeligt fremgår – at et dødsønske er årsagen til deres handling. Hvor stort et problem sagerne udgjorde, kan imidlertid diskuteres.⁵²

C.C.V. Nyholm skrev i 1858 i sin bog om afskaffelsen af dødsstraf, at det er kendt, at det var en »religionssværmerisk Lære«,⁵³ der skulle være årsag til disse mord. Men han udfolder ikke dette nærmere. Det gør til gengæld de to førende lutherske pietistiske teologer, Erik Pontoppidan og Peder Hersleb.⁵⁴ De tager begge i forbindelse med diskus-

52 Jf. Reeh og Hemmingsen 2018.

53 »Det er bekjendt nok, at det var en i forrige Aarhundredes Midte temlig [sic] almindelig udbredt religionssværmerisk Lære, at den sikreste Vei til Salighed var at komme af Dage paa en voldsom Maade, dog maatte det ikke skee ved Selvmord; desaarsag valgte man da at dræbe den Første, den Bedste, dog helst uskyldige Børn og opnaaede saaledes ... med et Slag at skaffe tvende Sjæle Adgang til Himmerig«. C.C.V. Nyholm: *Dødsstraffen efter almindelige Lovgivningsgrundsætninger og danske Ret*, København 1858, s. 35.

54 Jf. f.eks. Herslebs skrivelse af 29.1.1751 i RA, Danske Kancelli, Konc. og indlæg til Sj. Tegn. 1751/61. I sin betænkning i forbindelse med en revision af kirkeritualet er det også klart, at Hersleb ikke mener, det gældende henrettelsesritual er hensigtsmæssigt, og at det kan medføre fejlagtige teologiske opfattelser hos både den dødsdømte

sioner om præsternes deltagelse i henrettelsesritualet stærkt afstand fra den folkelige opfattelse af, at dette skulle kunne hjælpe eller styrke den dødsdømtes muligheder for frelse. Der var og er en lang tradition på tværs af konfessioner for, at gejstligheden yder omsorg for døende og dødsdømte. Det kan ikke siges at være et specielt hverken luthersk eller pietistisk fænomen. At gejstlig bistand til dødsdømte, som ofte var et særdeles synligt element ved de offentlige henrettelser, stimulerede folkelige forestillinger om, at udførelsen af et bestemt ritual skulle udløse frelse i efterlivet, er ligeledes kendt fra flere konfessionelle sammenhænge,⁵⁵ og spørgsmålet blev også diskuteret i 1700-tallet.⁵⁶ At sådanne folkelige forestillinger har eksisteret, vidner også både præsternes afstandtagen fra dem og skillingsviserne om, men hvor udbredt de har været blandt lægfolk, er umuligt at sige. Og det er tvivlsomt, om forestillingen har været en del af, hvad man kunne kalde luthersk pietistiske opfattelser.⁵⁷

og tilskuerne, jf. Peder Hersleb: *Kirke-Ritualet og Pietismen. Biskop Peder Herslebs betænkning over Danmarks og Norgis Kirke-Ritual af 1685*, udg. P.G. Lindhardt, København 1986, s. 118-119.

- 55 Se f.eks. historikeren Kathy Stuarts undersøgelser af sager med selvmordsmordere, som hun foretrækker at kalde »suicide by proxy«, og som hun finder både i katolske og protestantiske områder. Stuart konkluderer, at teologiske forskelle mellem konfessionerne ikke kan siges at være årsagsforklaring på mordene, Kathy Stuart: »Suicide by Proxy. The Unintended Consequences of Public Executions in Eighteenth Century Germany«, *Central European History*, 41 (2008), s. 445.
- 56 Et eksempel findes hos schweitzeren E.S.F. Reverdil, der som indledning til sin beskrivelse af Struensees omvendelse og død noterer: »Det er almindelig Skik i Europa at tilbyde dødsdømte enhver optænkelig Bistand til deres Sjæls Frelse ... og kort sagt skaffe den farlige Mening Indgang, at Skafottet bliver den sikre Vej til Paradiset ved Hjælp af nogle Bønner og ved at underkaste sig visse Former. Herved har de Gejstliges ubetænksomme Nidkærhed ofte givet Dødsstraffen en modsat Virkning af den, der tilsigtedes med dens Indførelse, og bragt svage, tungsindige Karakterer til at ønske sig et saa opbyggeligt Endeligt og paadrage sig Lidelser i denne Verden for at sikre sig Glæden i den anden ved en Død i Anger for alles Øjne. Intetsteds har denne Sværmervildfarelse foranlediget skrækkeligere optrin end i Danmark, ej heller har man nogetsteds gjort sig mere Umage for at opelske den.« E.S.V. Reverdil: *Struensee og det danske Hof 1760-1772*, København 1916, s. 267-268.
- 57 Krogh bygger i denne antagelse på Hellmuth von Weber, der igen forlader sig på den stærkt konservative katolske teolog og biskop Pierre Daniel Huets erindring om en historie, han hørte under en rejse i Sverige. Huet knytter med sin fortælling en forbindelse mellem den for ham fejlagtige protestantiske soteriologi og grundløse mord, begået med tanke på at erhverve sikker frelse ved en offentlig henrettelse. Huets originale tekst på latin findes i Hellmuth von Weber: »Selbstmord als Mordmotiv«, *Monatsschrift für Kriminalbiologie und Strafrechtsreform*, 28 (1937), s. 161. En drøftelse af tekstens teologiske tendens og kildeværdi findes i Ralf Hemmingsen og Tine Reeh: »Mentale tilstande hos kvindelige barnemordere i 18. århundrede: En

At mord begået med henblik på at opnå en dødsdom imidlertid skulle være særligt forbundet med en fejlagtig luthersk ortodoksi hævdes i forskningslitteraturen i det 20. århundrede af juristen Hellmuth von Weber.⁵⁸ Han undersøgte i 1937 30 sager, hvor han fandt et fænomen, han kaldte indirekte selvmord. I 10 % af Webers sager var morderne dog katolikker, en enkelt var hussit og en anden var anglikaner. 20 % af hans sager stammer fra 1800-tallet og altså en rum tid efter, at ortodoksien er klinget af. Webers undersøgelse er heller ikke systematisk anlagt eller med en sikring af sagernes repræsentativitet. I flere af de sager, han beskriver, ender morderen med ikke at blive idømt dødsstraf, hvilket yderligere gør det usikkert, hvor udbredt opfattelserne var, og om de var at finde i alle dele af befolkningen.

Webers ideer fik gennemslagskraft blandt efterkrigstidens socialhistorikere, og flere arbejdede videre med nye selvstændige og systematiske studier. Eksempelvis beskrev Kathy Stuart mord begået af suicidal personer som »suicide by proxy«.⁵⁹ Hun finder, at fænomenet optræder både i katolske og protestantiske områder, og hun konkluderer, at forskelle i soteriologi konfessionerne imellem ikke havde indflydelse på, hvordan selvmord og dødsfald opfattedes i den brede befolkning. I stedet ser hun selve dødsstraffen som årsag til de stedfortrædende selvmord, som jo altså også kan findes både før og efter perioden og uden for områder, hvor luthersk pietisme præger de religiøse opfattelser.

Til trods for dette hævder Tyge Krogh, at det er et religiøst begrundet syn på selvmordere som fortabte samt en pietistisk bølge af opmærksomhed på individets frelse og den lutherske soteriologi, der – i modsætning til den katolske og reformerte, som ikke levner morderne samme muligheder for tilgivelse som den lutherske – er årsagen til en betydelig gruppe mord i 1700-tallet. Han refererer i sin bog dog også selv til både nutidige amerikanere samt Jens Nielsen, den sidste dansker, der blev henrettet i fredstid, som eksempler på personer (der i parentes bemærket hverken fra 1700-tallet eller lutherske pietister), der har instrumentaliseret dødsstraffen til at begå selvmord.⁶⁰

Spørgsmålet er imidlertid, om man kan sige, det er det, der er på færde i Margrethe Christensdatters tilfælde. Som det fremgår af ovenstående, så er der ikke meget i de fyldige dokumenter fra retssagen, der

case-undersøgelse af drabssager behandlet i retsvæsenet i København 1697-1772«, *Bibliotek for Læger*, under udgivelse.

58 von Weber: »Selbstmord als Mordmotiv«, s. 161-181.

59 Stuart 2008.

60 Krogh 2012. Nielsen blev henrettet i 1892.

vidner om, at hun var særlig optaget af pietistiske ideer. Gerners beskrivelse er både stærkt tendentiøs og nedskrevet 30 år senere. I stedet kan man konstatere, at hun tilsyneladende ikke havde travlt med at opsøge sin egen død, idet hun ikke meldte sig selv umiddelbart efter mordet. Der er tilmed stærke vidnesbyrd om, at hendes mentale tilstand kunne have været årsag til drabet. Meget kunne således tyde på, at hun ikke var offer for en epidemisk luthersk plage, men snarere for en form for psykisk sygdom.

Summary

Was she Pious or Mentally Ill? On why Margrethe Christensdatter Committed Murder in 1741?

Just before Christmas 1741, the 23-year-old Margrethe Christensdatter drowned the 9-year-old Maren Jensdatter in the canals of Copenhagen. The murder has been used as a paradigmatic example of a so-called suicide murder, where the murderers commit the crime in order to end their own life through a public execution. This article re-reads the sources for Christensdatter's case in order to re-examine the assumptions and on the basis of church history and psychiatry find alternative explanations.

The reading of the sources from the legal system reveals that Christensdatter showed signs of mental illness previous to the murder, and that she experienced a dream that drove her to commit murder. After the deed she did not turn herself in at first but wandered restless, confused and depressed around town, and it was not until she heard the child listed missing that she contacted the authorities. There are no signs of a death wish from Christensdatter in her case, and she shows no special preoccupation with religious questions at all. She denies having committed the murder or taken responsibility for it in order to take her own life. The introduction of Satan in the protocols comes from her attorney in an attempt to defend her actions. She claims to be content with the death sentence by use of a standard formula that may mitigate the way of punishment.

The article then examines the memoirs of the theologian Henrik Gerner (1701-1786). Gerner mentions a case that may be Christensdatter's. But the Gerner narration is first and foremost a defense for his own Moravian inspiration and theological minority opinions. He uses the story of a theologically bewildered female murderer to demonstrate that faith in Jesus and the mercy of God is the only way to salvation, and that Gerner's theology can thus be proven true. Gerner's text is

not trustworthy as to the religious motives of Christensdatter and only reveal little reliable information on the case.

The article then discuss the thesis of Tyge Krogh, who sees Christensdatter's case as a typical example from an assumed epidemic of suicide murders in the heyday of pietism. Krogh's and other studies point to religious beliefs and in particular Lutheranism as the cause of the phenomenon. The article points out that there are several inconsistencies and weakness in this interpretation and that modern psychiatry can provide new nuances and alternatives in our understanding of these cases.

In conclusion, the re-examination of the sources in Christensdatter's case points in the direction of a mental illness rather than a wish to terminate her own life grounded in Lutheran pietistic beliefs as the background for her murder.